

Tymen van der Ploeg*

Boekbespreking, M. Staudt, *De kerk en de totalitaire verleiding; over de SGP-vonnissen en Marcel Gauchet*, Celsus Tilburg 2009, (ISBN 978-90-8863-050-7, (52 pp.).

Door het hardnekkig procederen van de stichting proefprocessenfonds Clara Wichmann en enkele andere mensen- en vrouwenrechtenorganisaties zijn er de laatste jaren enkele opmerkelijke rechterlijke uitspraken gedaan over de toelaatbaarheid van het ongelijk behandelen van vrouwen in het publieke domein. Doelwit van de procedures was de SGP, die daarover duidelijke standpunten heeft, die zij op de bijbel terugvoert. In haar Program van Beginselen luidt art. 7: “Maatregelen ter erkenning van de gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen worden positief beoordeeld. Elk emancipatiestreven dat de van God gegeven roeping en plaats van mannen en vrouwen miskent, is revolutionair en moet krachtig bestreden worden.” en art. 10: “De opvatting van het vrouwenkiesrecht voortkomend uit een revolutionair emancipatiestreven strijdt met de roeping van de vrouw. Dit laatste geldt ook voor het zitting nemen van de vrouw in politieke organen, zowel vertegenwoordigende als bestuurlijke.”

De eerste uitspraak was die van de rechtbank Den Haag [OK] 7 september 2005,¹ waarin het de staat werd verboden om aan de SGP subsidie te verlenen op grond van de Wet subsidiëring politieke partijen, omdat dit in strijd is met art. 7 van het VN Vrouwenverdrag. Deze en enkele andere hierna te noemen uitspraken, waarmee hij het op grond van levensbeschouwelijke, filosofische en theologische opvattingen niet eens is, hebben Staudt ertoe gebracht om zijn visie in dit boekje neer te leggen.² Het boekje is als volgt opgebouwd. Het begint met een Inleiding onder de titel “Pathos der abstractie”. Dan volgt hoofdstuk I (Verschuivende panelen), waarin hij de uitspraken bespreekt en in een context plaatst en hoofdstuk II, waarin hij de visie van de Franse theoloog Gauchet op de relatie tussen kerk en staat bespreekt en bekritiseert. Ten slotte eindigt hij met een Conclusie onder de titel: Kiemen van totalitarisme, bronnen van verzet. Hij hoopt met dit geschrift te bereiken dat er onderling meer naar argumenten wordt geluisterd en minder met vooroordelen wordt gewerkt.

* Hoogleraar, Privaatrecht, Vennootsrecht en Rechtspersonenrecht, Vrije Universiteit Amsterdam.

1 LJV AU2088.

2 De auteur heeft de tekst aanvankelijk geschreven als scriptie voor de kerkelijke opleiding van de PthU, onder begeleiding van prof. dr. L.J. Koffeman.

In de Inleiding tracht de schrijver aan te tonen dat het denken in abstracties een belangrijke bron van het kwade is. De schrijver deelt de opvatting van de SGP over de vrouw niet, maar hij kan zich ook niet vinden in de verontwaardiging van degenen die de SGP bestrijden. Staudt mist bij deze tegenstanders een open houding om de SGP te begrijpen en bespeurt bij hen een gratuite pretentie van ethische superioriteit. De door hen beleden verontwaardiging noemt hij het pathos der abstractie. Hij heeft er bezwaar tegen dat zeer algemene beginselen (zoals het gelijkheidsbeginsel) directe ethische consequenties zouden hebben, alsof goed en kwaad daar direct uit kunnen worden afgeleid. Afgezien van het soms wat pathetisch taalgebruik is zijn benadering op dit punt overtuigend.

Nu denken rechters gelukkig niet allemaal hetzelfde, laat ook Staudt weten. De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State kwam op 5 december 2007³ tot het oordeel dat het VN Vrouwenverdrag niet noopt tot stopzetten van de subsidie. In de civiele procedure moest het Hof Den Haag op 20 december 2007⁴ de Raad van State op dit punt volgen. Het hof oordeelt echter wel dat de Staat onrechtmatig handelde tegenover de stichting Proefprocessenfonds Clara Wichmann c.s. en de Nederlandse vrouwen in het algemeen.

Ook in de politiek, waar op zich de SGP een gerespecteerde partij is, wordt wel gesteld dat discriminatie tussen mannen en vrouwen hoe dan ook als maatschappelijk ongewenst en voor de overheid in feite verboden is. Staudt haalt hier uitspraken van Mark Rutte voor Pauw en Witteman aan.

In de PKN, de kerk waar de schrijver thuis hoort, is er verscheidenheid van opvatting over de positie van de vrouw. Er zijn gemeenten waar vrouwen geheel op dezelfde voet meedoen in de ambten en daarmee in de kerkelijke organen en er zijn gemeenten waar vrouwen niet in een ambt geroepen worden en dus ook niet meedoen in de kerkelijke organen. Blijkbaar kan de kerk als geheel daarmee leven. Deze wijze van met elkaar omgaan zou de auteur ook in het maatschappelijk leven wensen. Daar wordt echter meer met ideologieën en grote principes geschermd en datzelfde blijkt nu ook in het recht te gebeuren. Volgens de auteur leiden deze abstracties tot totalitaire tendensen en vormen deze een bedreiging voor de humaniteit. Dat zijn zware beschuldigingen die niet zomaar genegeerd kunnen worden. Immers, de uitspraak van de rechtbank Den Haag uit 2005 zal door mensen die de vrijheid van godsdienst hoog willen houden voor onwenselijk worden gehouden. De desbetreffende vrouwen in de SGP zijn toch mans genoeg om te trachten hun mannen te overtuigen of naar een andere politieke partij over te stappen (eventueel er één op te richten) en de

3 LJN BB 9394.

4 LJN BC0619.

overige vrouwen zullen er geen moeite mee hebben wanneer SGP-vrouwen (en anderen) op grond van de Bijbel menen niet aan het politieke leven (meestal wel aan het maatschappelijke leven) deel te moeten nemen.

In hoofdstuk I gaat de auteur nader in op de hierboven aangehaalde rechterlijke uitspraken en plaatst een en ander in de context. Het revolutionaire waar in het Program van Beginselen van de SGP over wordt gerept betreft in eerste instantie de Franse revolutie, die een antichristelijke teneur had en ook totalitaire trekken vertoonde. De SGP verzet zich ook tegen de moderniteit (ook een afgeleide van de Franse revolutie), die maatschappelijk opruikt. Bij deze ergernis van het evangelie, zo stelt Staudt, zouden midden en links in de kerk de rechtsorthodoxen meer moeten steunen.⁵ De uitspraak van de rechtbank Den Haag van 7 september 2005 ten opzichte van de SGP is ook bedoeld als een signaal aan moslims die zich niet naar de moderniteit willen voegen.⁶

Als voorbeeld van het gevaar van abstraheren noemt hij het gebruik van het woord belang(hebbende) in de procedures. Fraai formuleert de auteur: “De afstand tussen abstractie en praktijk is groot bij de vorming van de abstractie, klein bij haar toepassing.”⁷ Het proefprocessenfonds heeft belang bij het handhaven van het discriminatieverbod omdat het opkomt voor het belang van alle inwoners, meer specifiek vrouwen van Nederland, zo redeneren de rechtbank en het hof in deze zaak.⁸ Ook de Hoge Raad die na het verschijnen van het boek in cassatie recht heeft gesproken, gebruikt deze motivering om de stichting Proefprocessenfonds Clara Wichmann ontvankelijk te verklaren.⁹ Dat het recht zich zo heeft ontwikkeld, is voor de schrijver het probleem en dat voel ik met hem mee. De vraag is of een collectieveactiestichting wel voldoende legitimiteit heeft voor zo'n actie.¹⁰ Overigens meen ik dat het kwaad niet schuilt in het gebruik van abstracties. Het is eenvoudig niet anders mogelijk dan gebruik te maken van abstracties als belang en belanghebbende. Een wetgever kan vrijwel nooit op het concrete individuele niveau regels geven. De rechter zal die abstracte regels moeten toepassen/uitleggen. Daarbij zullen de omstandigheden van het geval en daarbij ook de geest des tijds een rol spelen.

5 p. 14. In het CIO, een beraad van meer dan 25 joodse en christelijke kerkgenootschappen, werd de uitspraak van de rechtbank zeer bekritiseerd; daar was dus wel solidariteit.

6 In rechtsoverweging 3.6 wordt min of meer expliciet gewag gemaakt van het gevaar van moslimpartijen die vrouwen niet gelijk behandelen.

7 p. 14-15.

8 Rechtbank Den Haag 7 september 2005, *LJN* AU2088, resp. Hof Den Haag 20 december 2007, *LJN* BC0619.

9 HR9] april 2010, *LJN* BK 4549, NJ. 2010, 388 nt. E.A. Alkema.

10 Er zijn ontwikkelingen in de rechtspraak waaruit blijkt dat de mogelijkheden voor collectieve acties worden beperkt. Zie de ontwikkelingen van de 'belanghebbende' in het bestuursrecht.

Staudt kwalificeert de uitspraak van de rechtbank als politiek. De rechter stelt dat het passief kiesrecht door de SGP aan de vrouwen wordt ontnomen. Dat passief kiesrecht, zo stelt de schrijver terecht, is echter een recht tegenover de staat. De SGP zegt alleen dat vrouwen daar geen gebruik van moeten maken. De Raad van State redeneert op dit punt wel zuiver.¹¹ Met de volgende zinnen bestrijdt Staudt de rechter en de politiek: "De bescherming tegen het bestuur begint af te stuiten op hoge beginselen die als een klamp de gescheiden machten verenigen. De beginselen (égalité, het verbod van discriminatie en verdragsbepalingen) maken de autonomie van de burgers tot een subsidiair beginsel."¹² Me dunkt dat dit ook nogal abstracte uitspraken zijn.¹³ Op pagina 21 gaat hij ook in op andere toepassingen van het gelijkheidsbeginsel. Met zijn allergie tegen van boven opgelegde ideologieën kan ik voor een groot deel meegaan, zijn voorbeelden vind ik niet altijd overtuigend.

De schrijver wijst op pagina 22 e.v. op het feit dat grondrechten niet alleen als rechten tegenover de overheid maar ook als rechten ten opzichte van medeburgers worden gehanteerd. Daarmee verschuift de richting van de grondrechten; de volgende stap zou dan kunnen zijn dat de overheid de grondrechten als burgerplichten beschouwt ten opzichte van haar. De scheiding van kerk en staat zoals deze in ons land bestaat wordt dan ontwikkeld in de richting van de Franse *laïcité*. De auteur stipt belangrijke punten aan, die echter wat beperkt en niet diepgaand worden uitgewerkt. Dat is in een dergelijk bestek ook niet goed mogelijk. Aan het eind van het eerste hoofdstuk volgt een theologische 'onderbouwing'. Het is duidelijk dat voor Staudt de scheiding tussen kerk en staat een heel andere betekenis heeft dan bij de *laïcité*. "De kerk is het tegenover van de staat, in zoverre Christus haar eigen tegenover (namelijk het tegenover van de kerk, TP) is." De abstractie van de moderne staat is voor hem een bewijs van de rebellie van de staat tegenover de incarnatie (van God in Christus). God wil de menselijke kwetsbaarheid delen; daarom moet de theologie zich tegen de abstractie keren. Bij abstracte beginselen / rechten speelt ten onrechte de relatie geen rol, zo volgt uit zijn betoog. Ik kan deze theologische uitspraken als jurist niet goed beoordelen. Het zijn voor mij als protestant en leek nogal grote woorden -en de passages bergen nogal wat gezwollen taal- en of het verband tussen maatschappij, politiek en

11 RvSt 5 december 2007 *LJN* BB 9394. AB 2008, 35 nt. R.J.B. Schutgens en J.J.J. Sillen,, r.o. 2.14.2

12 Staudt p. 18.

13 Op pagina 21 gaat Staudt in op positieve discriminatie (7:646 BW); beetje twijfelachtig; te abstract zou ik haast zeggen.

recht enerzijds en de theologie¹⁴ anderzijds zo kan worden uitgelegd als de auteur doet, weet ik niet. Merkwaardig genoeg ziet de auteur blijkbaar niet het individualisme, op welke levensstijl veel van de moderne mores zijn terug te voeren, als het grote kwaad.

In hoofdstuk II behandelt de schrijver de Franse politieke filosoof Marcel Gauchet. Religie is voor Gauchet de mythische fundering van de orde die een samenleving structuur geeft (p. 32). Achter de opeenvolgende historische structuren zit volgens hem een dieptestructuur: zo moet het blijkbaar gaan. Eerst was er de staat met een goddelijke koning; wanneer Christus komt, die geïncarneerd wordt beneden in de hiërarchie, wordt de mythe onttroond. Het christendom heeft het goddelijke (mythische) van boven naar binnen gehaald: het moderne subject heeft zijn eigen keuzes / positie. Rond 1700 heeft het christendom als structurerende godsdienst afgedaan. Het christendom kan daarna echter toch voortbestaan in harmonie met de moderniteit, aldus Gauchet. Voor die moderne tijd is het christendom, zeker met zijn rituelen, echter niet meer zo nodig.¹⁵ De kerk is nog wel als organisatie voor het geloof van de enkelingen -de band met de onzichtbare wereld van God- van belang. Gauchet is dus veel positiever over de moderniteit en het antiklerikalisme dan Staudt. Volgens Gauchet regelt en ordent de staat de samenleving niet meer op sacrale wijze maar op basis van representatie (p. 40). Staudt is het daarmee niet eens en wijst op de intrinsieke problematiek van de democratische representatie, die zich voortzet in het werken met het "algemeen belang".¹⁶ Gauchet werkt dan met het begrip identitaire democratie, waarbij de staat zich met groepen identificeert en hopelijk ook omgekeerd. Daarin kan Staudt zich -naar mijn mening terecht- niet vinden. De reden van afwijzing is dat identiteit ook een abstractie is. Daarmee wordt de niet-gegroeperde burger gemarginaliseerd. Wat Staudt betreft moet de identiteit instrumenteel zijn. Doel daarbij is de burger de ruimte geven tegenover de staat (en tegenover anderen?, TP.) Groepsidentiteit is een abstractie op lager niveau dan bijvoorbeeld mensenrechten; het kan zijn nut hebben op weg naar de aarde, maar het is slechts een tussenstop. Het einddoel is dus de mens zelf.¹⁷ Hij plaatst ook de SGP-zaak in de discussie tussen Gauchet en hem zelf. In de SGP-zaak moet het wat hem betreft dus niet om een

14 Dit geldt zeker ook voor het verband tussen maatschappij, politiek en recht enerzijds en Bijbel anderzijds en wellicht ook tussen theologie en Bijbel. De auteur noemt in dit verband de Bijbel niet rechtstreeks.

15 Op p. 37 e.v. geeft Staudt forse kritiek op bepaalde beschouwingen van Gauchet, vooral waar deze de Franse geschiedenis van kerk en staat betreft.

16 De auteur geeft niet duidelijk aan wat hij bedoelt met de intrinsieke problematiek van de democratie die hij in het hoofdstuk zou hebben behandeld (p. 41). De democratie als politiek principe heeft hij daarin niet besproken.

17 Moet ik Staudt zo begrijpen dat hij niet tegen individualisme is, maar wel tegen moderniteit? Hoe verhouden die zich dan in zijn visie? Is de gemeenschap die van belang is alleen de gemeenschap van gelovigen, niet die van families en maatschappelijke groepen?

groepsidentiteit gaan. Door de rechterlijke uitspraken¹⁸ wordt de verenigingsvrijheid van de enkeling bedreigd. De kerk moet niet nu voor haar identiteit opkomen, maar voor de enkelingen. Gauchet heeft een blinde vlek voor het protestantisme / de reformatie. Van mijn kant zou ik willen zeggen dat bij Staudt de positie van de kerk en van geloofsgemeenschappen niet duidelijk is.

Van p. 44-50 geeft Staudt een mooie en geïnspireerde uiteenzetting over de plaats die hijzelf aan Gods Geest en Jezus in relatie tot de mens toedenkt en hoe Gauchet dit ziet. Zij denken daar nogal verschillend over.

De auteur komt tot een Conclusie in goed één bladzijde (p. 51-52). Hij vat daarin samen dat de kerk zich tegenover het pathos der abstractie en de herreligionisering van de staat -naar ik aanneem door de tot burgerplichten omgevormde mensenrechten- moet laten herinneren aan haar oorsprong in de incarnatie, in de persoon van Christus, in de Geest. In de metafysica van de geschiedenis, zoals Gauchet deze ziet, spelen 'representatie' en 'erkenning' als abstracte begrippen een belangrijke rol. Staudt is achterdochtiger ten opzichte van abstracties. Hij heeft ook als bezwaar tegen Gauchets benadering dat deze geen plaats heeft voor het werk van de Geest. Voor Gauchet zijn Christus en de Geest verleden tijd, voor Staudt zijn zij er ook in het heden. Bij de strijd tegen de opmars van de abstractie (het totalitarisme) vindt de schrijver in Gauchet dus geen krachtige of inspirerende bondgenoot.

Mijn conclusie is dat de auteur weliswaar niet echt geïnspireerd is door Gauchet maar wel geïntrigeerd en uitgedaagd. Hij is daardoor tot een sterker besef gekomen van zijn eigen reformatorische gedachtegoed. Het boekje van Staudt bevat zelf ook intrigerende en soms verhelderende passages. De lijn dat we moeten strijden tegen het grote kwaad der abstractie in politieke opvattingen en juridische regels om de mens te redden, acht ik wel wat dun. Voor een echt overtuigend betoog zou meer juridische en rechtsfilosofische breedte en diepgang nodig zijn. De theologische beschouwingen heb ik met interesse gelezen, maar of deze zo betekenis kunnen hebben voor het recht of de politiek betwijfel ik. Daarvoor zijn ze toch iets te abstract.

18 Ten onrechte spreekt Staudt over vonnissen. Rechterlijke uitspraken van gerechten boven de rechtbank heten arresten.